

Fatih ÖZEK¹

Türkiye Türkçesi Do u Grubu a ızlarının ço unda ünlü uyumsuzlukları görülmektedir. Türkiye Türkçesi Do u Grubu a ızlarında görülen ünlü uyumsuzluklarının bir kısmı bu bölge a ızları için karakteristik özellik ta ırken, bazıları da belirli sesbilgisi özellikleriyle açıklanabilen ve Türkiye Türkçesi a ızlarının genelinde görülen ünlü uyumsuzluklarıdır. Bu bölge a ızlarında görülen ünlü uyumsuzluklarını:

1. mladan Kaynaklanan Uyum Bozuklukları
2. Belirli Sesbilgisi Olaylarından Kaynaklanan Uyum Bozuklukları
3. Düzensiz Ünlü Uyumsuzlukları

ba lıkları altında ele alıp de erlendirmek mümkündür.

Bu çalı ma ile amacımız yukarıdaki ba lıklar altında, bölgede görülen ünlü uyumsuzluklarının sebeplerini tespit etmektir.

Türkiye Türkçesi A ızları, Do u Grubu A ızları, Sesbilgisi, Ünlü uyumları.

We see vowel disharmonies in most of the Turkey-Turkish East Group dialects. A part of the vowel disharmonies seen in Turkey-Turkish East Group dialects are characteristic for this regional dialects, but some of the disharmonies can be explained with certain phonetical features and they are not characteristic. We can group these disharmonies as much:

1. Disharmonies sprung from spelling
2. Vowel disharmonies explained by certain phonetical phenomena.
3. Disordered vowel disharmonies

In this study, we try to explore the reasons of the disharmonies seen in this region under these heading.

¹ Ar . Gör., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Elazı

Turkey-Turkish Dialects, East group dialects, phonetic, Vowels harmonies

Bu çalı ma Prof. Dr. Leylâ Karahan'ın Anadolu A ızlarının Sınıflandırılması¹ adlı eserinde sınırlarını çizdi i Do u Grubu a ız bölgesini kapsamaktadır².

Ünlü uyumsuzluklarının birçok sebebi bulunmaktadır. Bunların bir kısmı dilin içyapısı dedi imiz fonetik/morfolojik olarak açıklayabilece imiz sebeplerden, bir kısmı da dilin dı yapısı dedi imiz fonetik/morfolojik izahlardan uzak ve o dili konu an toplum tarihine, sosyo-kültürel yapısına ba lı olarak olu mu tur. Bu bakımından Do u Grubu A ızlarındaki ünlü uyumsuzlukları açıklanırken dilin dı yapısından kaynaklanan ünlü uyumsuzluklarını “ mladan Kaynaklanan Uyum Bozuklukları”, dilin içyapısından kaynaklanan uyum bozukluklarını “Belirli Sesbilgisi Olaylarından Kaynaklanan Uyum Bozuklukları”; belirli bir düzensizlik arz eden uyum bozukluklarını da “Düzensiz Ünlü Uyumsuzlukları” ba lıkları altında de erlendirdik.

Do u Grubu A ızlarında görülen ünlü uyumsuzluklarını gösterirken yazı diliyle ortak olarak uyumsuzluklara sebep olan yapılar (+ki, +gil vb) gösterilmemi tir.

Tespit etti imiz ünlü uyumsuzluklarının tamamının Do u Grubu A ızları için genel bir temayül olmadı ı açıktır. Hatta aynı yerle im birimi içinde dahi bir kelimenin veya ekin ünlü uyumlarına giren veya girmeyen ekilerini de görmek mümkün olabilir. Bu bakımdan yaptı ımız çalı mada

u Grubu Aızlar
Do

oldu unu dü ünmekteyiz. Osmanlı Türkçesi imlasında harfinin /ı/,/i/ sesini kar ılaması, bununla beraber /o/,/ö/,/u/,/ü/ seslerinin harfiyle kar ılanması zaman içinde imlada harfiyle yazılmı seslerin sürekli ince-dar /i/ sesiyle telaffuz edilmesine sebep olmu tur diyebiliriz. Osmanlı Türkçesi imlasında sürekli harfiyle gösterilen kullanımların bugün Do u Grubu A ızlarında ünlü uyumsuzluklarına sebep olan kelimelerle ve eklerle tamamen paralellik göstermesi bu dü üncemizi kuvvetlendirmektedir. Bu kullanımlar neticede kalın ünlülü kelimelerden sonra kalınlık-incelik uyumunu, yuvarlak ünlülü kelimelerden sonra da düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır.

Osmanlı Türkçesi imlasında kelime sonundaki bazı /u/ ve /ü/’ler kli ele mi olarak ile yazılırlar⁴ (kuru, kuzu, köprü, koyu). Do u Grubu A ızlarında da genel olarak kelime sonundaki /u/ ve /ü/ sesleriyle, bazı kelime sonlarındaki /ı/ sesleri /i/ olarak telaffuz edilmektedir.

bori<boru (Artv./Ardanuç, AYA s.6), doli<dolu (Artv./Ardanuç, AYA s.6), süri<sürü (Diy., DA XXVI/29), kari<karı (Urfa, UMA 27/75), on i<kom u (Urfa, UMA 6/85), , alti<altı (Diy., DA IV/68), uy i<uyku (Bit./Adilcevaz, VGKHA 7/53), oyi<koyu (Bit./Ahlat, VGKHA 24/81), çar i<çar ı (Bing./Ortaköy, BMKA 2/2), goca gari<koca karı (Kars, A AT s.147), kuri<kuru (Artv./Ardanuç, AYA s.6), baci<bacı (Bing./Yazgülü, BMKA 2/2), ayakkabi<ayakkabı (Diy., DA VI/32), ar i<kar ı (Tunc./Hozat, ÇPHYA XVI-1), ayri<ayrı (Tunc./Pertek, ÇPHYA XVII-16), dayi<dayı (Diy./Çermik, ÇÇYA 8/13), gapi<kapı (Güm ./Torul, TKYA 2/61), kadi<kadı (Güm ./Torul, TKYA 21/13).

Osmanlı Türkçesi imlasında +lı/+li/+lu/+lü eki ekinde yazılır (sözlü, tozlu, Bursalı). Do u Grubu A ızlarındaki genel kullanımda a a ıdaki örneklerde görüldü ü gibi genellikle tek ekilidir (+li).

turli<türlü (Bing./Yazgülü, BMKA 2/A-184), tozli<tozlu (Artv./Ardanuç, AYA s.30), otli<otlu (Diy., DA XLIII/36), sulı<sulu (Er./ enkaya/Bardız, EA 03 063 01), kövli<köylü (Urfa, UMA 1/50), kanni<kanlı (Bit./Adilcevaz, VGKHA 10/1), dumanlı<dumanlı (Mu ./Güzeltepe, MA 21/31), ya li<ya lı (Erz./Kemaliye/Ba pınar, ErzA 1 14 50), ahladı<ahladı (Bit./Adilcevaz, VGKHA 1/78), hamurli<hamurlu (A rı /Patnos, AAS, s.12), bahalı<pahalı (Diy./Çermik, ÇÇYA 10/58), diyarbakırlı<Diyarbakırlı (Tunc./Pertek, ÇPHYA I-30), Trabzonlı<Trabzonlu (Güm ./Torul, TKYA 14/42), yumurtalı<yumurtalı

⁴ Faruk K. Timurta , *Osmanlı Türkçesine Giriş*, Alfa Yayınları, stanbul 1999, s. 119.

(Güm ./Torul, TKYA 7/31), bayburtli<Bayburtlu (Güm ./Kelkit, TKYA 32/13).

Umumiyetle meslek ve i ismi yapan +ç1, +çi; +c1, +ci; +çu, +çü; +cu, +cü Osmanlı Türkçesi imlasında ekinde yazılır (sütçü, yo urtçu, kitapçı)⁵. +CI isim yapım eki de Do u Grubu A ızlarında tonlu/tonsuz ve ince-dar olarak genellikle tek ekilli kullanılmaktadır:

kürkçi<kürkçü (Er./ enkaya, EA 03 56 01), yolci<yolcu (Bit./Adilcevaz, VGKHA 1/291), topçi<topçu (Elz./Keban/Beyde irmeni, KBAYA 22/14), hemamçi<hamamcı (Bing./Yazgülü, BMKA 2/B-62), davulçi<davulcu (Diy., DA XL/12), to umci<tohumcu (Van/Erci , VGKHA 19/21), suci<sucu (Artv./Ardanuç, AYA s.31), atırcı<katırcı (Diy./Çermik, ÇÇYA 10/32), parsacı<parsacı (Tunc./Pertek, XLIII-49).

Yeni yazıda, ismin sesli veya sessizle bitmesine ve ta ıdı ı seslinin yuvarlak veya düz olu una göre +1, +i, +u,+ü,+ (y)ı, + (y)i, + (y)u, + (y)ü ekinde yazılan akkuzatif eki, eski yazıda sessizle biten isimlere sadece , sesliyle bitenlere getirilmek suretiyle yazılır⁶. + (y)I akkuzatif eki Do u Grubu A ızlarında istisnalar hariç tek ekilli (+ (y)i) olarak kullanılmaktadır:

gazani<kazanı (Er./A kale/Demirkıran, EA 10 17 36), sabını<sabunu (Kars, A AT s.148), ati<atı (A rı, A AT s.108), agacı<a acı (Diy., DA III/116), ekmeği<ekme i (Elz./Keban/Sa dıçlar, KBAYA, 11/13), ap <kapıyı (Urfa, UMA 33/55), mali>malı (Bit./Adilcevaz, VGKHA 1/57), uni<unu (Erz./ liç/B. Armutlu, ErzA 2 15 1), suyi<suyu (Mu /Çörlü, MA 1/40), u i<ku u (Kars, AAS, s.13), çalduzi<çuzaldızı (Tunc./Hozat, ÇPHYA IX-5), ayrani<ayranı (Tunc./Hozat, ÇPHYA XV-56), bırlarını<buralarını (Diy./Çermik, ÇÇYA 7/17), cocugi<çocu u (Güm ./Torul, TKYA 3/34), görü i<görü ü (Güm ./Torul, TKYA 20/2).

Osmanlı Türkçesi imlasında üçüncü ahıs iyelik eki, ünsüzlerden sonra (+1, +i, +u, +ü); ünlülerden sonra (+sı, +si, +su, +sü) ekinde yazılır. Do u Grubu A ızlarında III. tekil ahıs iyelik ekinin ince-dar ünlülü kullanımını yaygındır.

afasi<kafası (Van/Erci , VGKHA 13/51), anasi<anası (Bit./Adilcevaz, VGKHA 1/129), oduni<odunu (Artv./Ardanuç, AYA s.37), anasi<anası (Erz./Kemaliye/Çaldere, ErzA 1 19 5), sözi<sözü (Urfa, MA 3/155), boyi<boyu (Van/Erci , VGKHA 13/87), kızı<kızı (A rı, AAS,

⁵ Timurta , age, s.115.

⁶ Timurta , age, s.112.

s.12), o li<o

Bilindi i gibi, /y/, / /, /ç/ ünsüzlerinin kendisinden önce veya sonra gelen ünlüler üzerinde incelticisi etkisi vardır. Bu ünsüzlerin etkisiyle ortaya çıkmı ünlü uyumsuzluklarını u ekilde göstermemiz mümkündür:

Do u Grubu A ızlarında /y/ ünsüzünün inceltici etkisini olumsuzluk ekinde görmekteyiz.

Ek ünlüsü /y/ ünsüzüne ba lı olarak ince ünlülü kullanılmaktadır.

a miyacah<kaçmayacak (Bit./Adilcevaz, VGKHA 7/189),
olmiymi <olmuyormu (Bit./Adilcevaz, VGKHA 2/114),
or miyasan<korkmayasın (Bit./Adilcevaz, VGKHA 7/21),
olmiyadi<olmayaydı (Bit./Adilcevaz, VGKHA 2/51),
oparmiyasız<koparmayasınız (Elz./Keban/Karkit, KBAYA 8/3),
olmeseydi<olmasaydı (Mu , MA 8/28), sızmayeca <sızmayacak (Mu , MA 8/10),
olmiyaca <olmayacak, (Bing./Sudü ünü, BMKA 7/A-77),
vurmiyaca <varmayacak (Bing./Sudü ünü, BMKA 7/A-24),
olmiyan<olmayan (Tunc./Hozat, ÇPHYA XIII-34), olm ya<olmaya
(Tunc./Pertek, ÇPHYA II-185).

140

Leyla Karahan ek ünlüsünün dar-düz olu unu ekin tarihi geli imi ile alakalı oldu u söyler⁷. Mecdut Mansuro lu da -mı ekinin Türkçede önce yalnız ince ekli ile var oldu unu söylemekte, yazıtlarda ekin büyük ço unlukla ince / / sesini temsil eden harfle yazılmasını da buna delil olarak göstermektedir. Ayrıca ekin Uygurca ve Ç a atayca'da düz ünlülü olmasından hareketle yuvarlak ünlülü ekilerin daha sonra geli ti ini ifade eder⁸.

Ekteki dar-düz kullanımları eski ekilerin devamı, ince ünlülü eklin kullanımı da / / ünsüzünün inceltici etkisi olarak açıklayabiliriz:

sormi <sormu (Artv./Ardanuç, AYA s.39), ohumi im<okumu um
(Artv./Ardanuç, AYA s.40), varmi <varmı (Elz./Baskil/Bilalu a 1,

⁷ Karahan, age, s. 47.

⁸ Mecdut Mansuro lu, "Türkçede -mı Ekinin Fonsiyonları", *Fuat Köprülü Armağanı*, DTCE Yayınları, İstanbul 1953, s. 346.

KBAYA 42/1), olmi <olmu (Bingöl, BMKA 10/63), varmi <varmi (Bingöl, BMKA 12/23), kalmi <kalmı (Bing./Sudü ünü, BMKA 7/32), sormi ler<sormu lar (Mu , MA 3/6), almi <almı (Mu , MA 4/15), bulunmi <bulunmu (Mu , MA 5/21), a lami lar<a lamı lar (Diy., DA VIII/52), çalmi <çalmı (Diy., DA II/47), yollami <yollamı (Diy., DA LV/3), ıvrılmı <kıvrılmı (Erz./Kemaliye, ErzA 1 1 23), olmi sin<olmu sun (Erz./Kemaliye/Ba pınar, ErzA 1 11 4), ta mi <takmı (Tunc./Çemi gezek, ÇPHYA XXXIV-67), do mami <do mami (Er./A kale/Demirkıran, EA 10 017 33), almi <almı (Er., EA s.352), ba lami <ba lamı (Er., EA s.352), olmi <olmu (Kars, A AT s.148), olmi i<olmu (Bing./Ortaçanak, BMKA 18/C-48), dü mi <dü mü (Bing./Ilıcalar, BMKA 8/B-347), sormi <sormu (Mu , MA 3/9), olmi <olmu (Mu , MA 3/14), do mi <do mu (Mu /Çörlü, MA 1/50), durmi <durmu (Diy., DA LII/2), uymı <uymu (Diy., DA LII/2), olmi ük<ölmü üz (Erz./Kemaliye/Çaldere, ErzA 1 19 6), görmı em<görmü üm (Erz./Kemaliye, ErzA 5 3 51), olmi <olmu (Kars, A AT s.148), anlami <anlamı (Tunc./Pertek, ÇPHYA I-33), ayı lanmi <ayıklanı (Diy./Çermik, ÇÇYA 8/29).

/

/k/, / /, /g/, / /, / / ünsüzleri kendilerinden önce veya sonra gelen sesleri kalınlı tırmaktadır. Bu durum Do u Grubu A ızlarındaki bazı eklerde ünlü uyumsuzluklarına sebep olmaktadır.

temizluh<temizlik (Artv./Ardanuç, AYA s.32), tembellı <tembellik (Urfa, MA 2/15), serbestlı ı<serbestli i (Urfa, MA 26/15), dürüstlı ımızdan<dürüstlü ümüzden (Urfa, MA 1/30), kovi çılı <ko u çuluk (Bing./Yazgülü, BMKA 2/B-59), birli ta<birlikte (Mu , MA 3/27), günlı <günlük (Diy., DA II/7), zenginlı <zenginlik (Diy., DA XLVIII/41), ire berlı <rençberlik (Erz./ liç/B. Armutlu, ErzA 2 13 35), köwlu <köylük (Er./Pasinler/Ya an, EA 09 048 01-5), esgerlu <askerlik (Er./Oltu/Tutmaç, EA 04 056 01), çavürlü <çayırılık (Elz./Hankendi/Sütlüce, KBAYA, 46/77), sı ıyelu <sıhhiyelik (Bing./Ortaköy, BMKA 3/B-6), i lıg< i lik (Tunc./Hozat, ÇPHYA XII-48), misafırlıg<misafirlik (Tunc./Hozat, ÇPHYA XII-8), esgerlu <askerlik (Diy./Çermik, ÇÇYA 6/2), sürmedenlı <sürmedenlik (Diy./Çüngü , ÇÇYA 15/30).

/-

vermah<vermek (Artv./Ardanuç, AYA s.34), getmah<gitmek (Artv./Ardanuç, AYA s.34), bilmah<bilmek (Artv./Ardanuç, AYA s.34),

dema <demek (Urfa, UMA 20/80), giderma <gidermek (Urfa, UMA 10/10), içma <içmek (Urfa, UMA 3/55), evlanma <evlenmek (Bing./İlçalar, BMKA 8/C-15), yema <yemek (Mu /Güzeltepe MA 24/9), dü inma <dü ünme (Mu , MA 5/32), vermema <vermemek (Diy., DA XLIV/27), denema <denemek (Diy., DA VIII/103), sewmah<sevmek (Er./ enkaya/Örtülü, EA 03 000 01), söylema <söylemek (Er./Oltu/ nanmı , EA 04 054 01), isTema a<istemeye (Tunc./Hozat, ÇPHYA V-4), pi ma a<pi meye (Tunc./Hozat, ÇPHYA VIII-2), biçma <biçmek (Diy./Çüngü , ÇÇYA 13/230), görma <görmek (Diy./Çermik, ÇÇYA 13/58).

Uyumsuzlu un ço unlukla ekin son ünlüsünden kaynaklandı ını görmekteyiz. Bu durumu da ek sonundaki – /- /- ünsüzlerinin kalınlı tırıcı etkisine ba lıyoruz.

geleca <gelecek (Elz./Baskil/ itu a 1, KBAYA 25/17), anlatacegım<anlataca ım (Elz./Baskil/ itu a 1, KBAYA 25/1), ekacam<ekece im (Artv./Ardanuç, AYA s.42), dögeca san<döveceksin (Urfa, UMA 23/15), yiyeca <yiyecek (Urfa, UMA 18/55), geleca <gelecek (Urfa, UMA 33/65), getiraca sın<getireceksin (Bing./İlçalar, BMKA 8/A-19), veraca <verecek (Bing./İlçalar, BMKA 8/B-4), vureca san<vuracaksın (Mu , MA 5/12), vereca <verecek (Mu , MA 23/30), öldürecá ım<öldürece im (Mu /Çörlü, MA 10/42), bi eca <bi ecek (Diy., DA XV/6), v recah<verecek (Diy., DA XLIX/21), bineca ı <binece iz (Diy., DA XLIV/28), bileca sın<bileceksin (Tunc./Hozat, ÇPHYA XI-4), bi eca <pi ecek (Diy./Çüngü , ÇÇYA 7/17), v reca sın<vereceksin (Diy./Çermik, ÇÇYA 9/21).

Do u Grubu A ızlarında bazı eklerin ve ek ünlülerinin düzensiz bir ekilde kalın ünlülü kelimelerden sonra ince, ince ünlülü kelimelerden sonra kalın ünlülü ekleriyle kullanıldı ı görülmektedir. Bu kullanımların bazılarını fonetik olarak açıklamak mümkünse de genel kullanımda bir düzensizlik söz konusudur. Bu durumun daha ziyade anadili Türkçe olmayan veya Türkçeden ba ka ikinci bir dil konu an bölge a ızlarında yo unla mı oldu unu görmekteyiz. Türkçenin genel mantı ı içinde de erlendiremedi imiz bu kullanımlar bu bölgede kullanılan di er dillerin bir etkisi olarak açıklanabilir. A a ıdaki eklerin kullanımında böyle bir durum söz konusudur.

sizá<size (Elz./Keban, KBAYA 3/2), , yima iya<yeme ine (Urfa, UMA 20/35), alniya<alnına (Urfa, UMA 10/25), ba za<ba ınıza (Urfa,

UMA 33/25), evisina<evine (Bing./Sudü ünü, BMKA 9/B-59), ızine<kızına (Mu /Güzeltepe, MA 23/33), one<ona (Mu , MA 6/6), tarafe<tarafa (Diy., DA XXVIII/35), orıye<oraya (Erz./Kemaliye/Ba pınar, ErzA 1 8 1), one<ona (Erz./ liç/Uluyamaç, ErzA 2 38 28), a ame<ak ama (Kars, A AT s.149), bane<bana (Bing./Bilalo lu, BMKA 1/98), apusine<kapısına (Tunc./Pertek, ÇPHYA XLIII-43), ba ımıza<ba ımıza (Tunc./Hozat, ÇPHYA XXVII-44), babasıná<babasına (Diy./Çermik, ÇÇYA 7/17), ba ina<ba ma (Diy./Çermik, ÇÇYA 4/36), biza<bize (Artvin/Ardanuç, s.35), siza<size (Artvin/Ardanuç, s.34).

melmeketTa<memlekette (Elz./Keban, KBAYA 1/3), üçda<üçte (Elz./Baskil/ efkat, KBAYA 34/7), evda<evde (Elz./Keban/Ulupınar, KBAYA 15/5), izmirda< zmir'de (Elz./Keban/Ulupınar, KBAYA 14/8)

oynida<koyunda (Urfa, UMA 25/5), apida<kapıda (Urfa, UMA 34/40), p inda<pe inde (Bing./Yazgülü, BMKA 2/A-29), öginda<önünde (Bing./Yazgülü, BMKA 2/C-38), orde<orda (Mu , MA 14/16), ar ade<arkada (Mu /Çörlü, MA 1/22), buralarde<buralarda (Er./ enkaya/Örtülü, EA 03 000 01), ya de<ya ta (Er./Hınıs/Ta bulak, EA 14 043 01), orde<orda (Tunc./Pertek, ÇPHYA XXV-17), a zında<a zında (Tunc./Pertek, ÇPHYA XLIII-38), ordá<orda (Diy./Çermik, ÇÇYA 1/6), evda<evde (Artvin/Ardanuç, s.35), benda<bende (Artvin/Ardanuç, s.35).

y kdan<yekten (Elz./Baskil/Bilalo a ı, KBAYA 41/49), çekirgedan<çekirgeden (Elz./Keban, KBAYA 2/2), , p indan<pe inden (Bing./Yazgülü, BMKA 2/A-34), ögindan<önünden (Bing./Yazgülü, BMKA 9/D-23), sendán<senden (Mu /Çörlü, MA 10/7), yerdán<yerden (Mu , MA 16/22), alara den<alarak (Er./Tortum, EA 07 000 01), e isdan< ahıstan (Er./Tortum/A a ıkıtlı, EA 07 024 01), ya inden<ya indan (Tunc./Çemi gezek, ÇPHYA XXXI-6), bo ten<boktan (Tunc./Pertek, ÇPHYA XXVII-45), asırdán<asırdan (Diy./Çermik, ÇÇYA 4/9), evdan<evden (Artvin/Ardanuç, s.36), bendan<benden (Artvin/Ardanuç, s.36).

gidar<gider (Elz./Keban, KBAYA 3/15), eynar<kaynar (Elz./Hankendi/Sütlüce, KBAYA 46/41), gidar<gider (Bing./Çeltiksuyu, BMKA 9/B-6), kız r<kızır (Bing./Elmalı, BMKA 15/17), rastlır<rastlar (Mu , MA 8/13), oturırler<otururlar (Mu /Güzeltepe, MA 23/31), öperu <öperiz (Mu /Çörlü, MA 1/15), olırl<olur (Mu , MA 23/4), konırl<konar (Mu , MA 26/68), doyurırl<doyurur (Erz./ liç/B.Armutlu, ErzA 2 16 21), vurırl<vurur (Erz./ liç/B.Armutlu, ErzA 2 14 115),

sor rsız<sorarsınız (Tunc./Hozat, ÇPHYA VI-I), ar rdi<arardı (Tunc./Hozat, ÇPHYA VII-5), yapâr<yapar (Diy./Çermik, ÇÇYA 7/3), verir<verir (Diy./Çermik, ÇÇYA 8/36), ekarım<ekerim (Artvin/Ardanuç, s.40).

d rsa<derse (Elz./Karkit, KBAYA, 9/4), ba isa<bakıyorsa (Elz./Karkit, KBAYA, 8/9), getirsa <getirsek (Urfa, UMA 3/145), vermesa <vermesek (Urfa, UMA 5/10), egsa<e erse (Bingöl, BMKA 10/31), atseydiniz<atsaydınız (Mu , UMA 7/40), olse<olsa (Mu /Güzeltepe, MA 24/37), d sa <desek (Diy., DA XLIV/16), evlensa <evlensek (Diy., DA I/142), getsa<gitse (Erz./Refahiye/Bulak, ErzA 4 6 83), çı se <çıksak (ÇPHYA, s.54), sorse<sorsa (ÇPHYA, s.54), olursá<olursa (Diy./Çermik, ÇÇYA 1/10), oldiysa<olduysa (Diy./Çermik, ÇÇYA 7/17).

Bunların dı ında Do u Grubu A ızlarında yaygın olarak *şimdiki zaman* ekinde ünlü uyumsuzlukları görülmektedir:

Do u Grubu A ızlarında ço unlukla imdiki zaman eki olarak -ir/-er ve ek ünsüzü dü mü -i ekilleri kullanılmaktadır. Bilindi i gibi Eski Türkçede kullanılan -Ir/-Ar eki ve Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan -Ir/-Ar eki hem geni zaman hem de imdiki zaman i leviyle kullanılmı tır⁹. Do u Grubu A ızlarındaki bu kullanımlar da -Ir/-Ar ekinin imdiki zaman i leviyle kullanımının bir devamıdır.

Do u Grubu A ızlarında ek genellikle ünlüsü dü mü olarak -i ve -ir/-er ekinde kullanılmakta, bu kullanıma ba lı olarak da kalın ünlülü kelime kök veya gövdelerinden sonra kalınlık-incelik uyumunu, yuvarlak ünlülü kelime kök veya gövdelerinden sonra da -i/-ir ekinin kullanılmasıyla da düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır.

ölir<ölüyor (Bit./Adilceviz, VGKHA 1/9), tutiram<tutuyorum (Bit./Adilceviz, VGKHA 7/108), tü ir<dü üyor (Bit./Adilceviz, VGKHA 1/1), oli<oluyor (Elz./Keban, KBAYA, 1/7), dü ir<dü üyor (Elz./A ın, KBAYA, 47/30), böyi<büyüyor (Urfa, UMA 3/45), o ılar<okuyorlar (Urfa, UMA 2/1), oturi<oturuyor (Bing./Yamaç, BMKA 5/22), olir<oluyor (Bing./Yamaç, BMKA 5/27), uyirlermi <uyuyorlarmı (Mu , MA 7/23), ati<atıyor (Bit./Adilceviz, VGKHA 1/42), oturilar<oturuyorlar (Bit./Adilceviz, VGKHA 1/78), duriram<duruyorum (Bit./Ahlat, VGKHA 25/303), satmim<satmıyorum (Elz./A ın, KBAYA 47/14), oturi<oturuyor (Elz./KebanKBAYA, 1/40), ali<alıyor (Urfa, UMA 1/65), ba i<bakıyor (Urfa, UMA 2/1), oyni<oynuyor (Bing./Sudü ünü, BMKA 7/A-5), ayı lani<ayılıyor (Bing./Ortaköy, BMKA 3/B-50), arirsiz<arıyorsunuz (Mu , MA 6/23), yatermi <yatıyormu (Mu , MA 7/10), ba i<bakıyor (Diy.,

⁹ Bk. A. Von Gabain, *Eski Türkçesinin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 1988, s. 80; Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara 1997, s. 96.

DA I/50), alir<alıyor (Er., EA s.356), ba lir<ba lıyor (Er., EA s.356), alir<alıyor (Kars/Sarıkamı , A AT s.160), ba ir<bakıyor (Kars/Sarıkamı , A AT s.160), ali<kalıyor (Tunc./Pertek, ÇPHYA I-14), ol r<oluyor (Tunc./Hozat, ÇPHYA VII-I).

Do u Grubu A ızlarında görülen ünlü uyumsuzlukları ile ilgili olarak vardı ımız sonuçları u ekilde ifade etmemiz mümkündür:

Bu bölge a ızlarında görülen ünlü uyumsuzluklarının büyük bir kısmı dil-dı ı sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu dil dı ı sebepler iki ekilde gerçekleşebilir. Birincisi, Osmanlı Türkçesi imlasının do rudan etkisi; ikincisi ise zaman içinde Arap ve Fars imlasının bu bölgede eski yazı bilen, medrese gelene i içinde yeti mi , halkın aydın hüviyetiyle tanımı oldu u ki iler vasıtasıyla Türkçe üzerindeki olumsuz etkisi. İlk etkiyi Osmanlı Türkçesi imlasındaki +II, +cI, +(y)I (belirtme), +(s)I, .+larI, -mI (soru), -dI eklerinin yazımı ile bu bölge a ızlarındaki kullanımlarının paralellik göstermesiyle açıklarken, ikinci etkiyi de az önce saydı ımız özelliklere sahip olan aydınların konu tukları dil ile bu bölge insanlarını etkilemeleriyle açıklayabiliriz. Bu ünlü uyumsuzlukları Do u Grubu A ızları için ayırt edici bir özellik olarak zikredebiliriz.

Do u Grubu A ızlarında görülen ünlü uyumsuzluklarının önemli bir bölümü de fonetik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu uyumsuzluklar Do u Grubu A ızları için ayırt edici bir özellik olmayıp Türkiye Türkçesi a ızlarının genelinde görülebilen ünlü uyumsuzluklarıdır.

Do u Grubu A ızlarında, Türkçe dı ındaki yerel dillerin de ünlü uyumsuzlukları üzerinde önemli bir etkisi olmu tur. Bu etki, yukarıda bahsetti ımız eklerin düzensiz olarak *-aynı ekin kalın veya ince şeklinin uyum bozukluklarına sebep olacak biçimde-* kullanımıyla kendisini göstermektedir. Dil mantı ının tam olarak yerle memesi bu kullanımların gerekeşi olabilir.

: Karahan, Leyla, *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları, Ankara 1996.

: Adı geçen eser

: Cafero lu, Ahmet, *Anadolu İlleri Ağzlarından Toplamalar*, TDK Yayınları, Ankara 1995.

: Artvin

: Özkan, İbrahim Ethem, *Ardanuç ve Yöresi Ağzları* (Yayımlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1996.

: Bingöl

- : Bitlis
: Bakınız
: Küçükler, Paki, *Bingöl Merkez İlçe Ve Köyleri Ağzları* (Yayımlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazı 1988.
: Özçelik, Sadettin-Boz, Erdoğan, *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara 2001.
: Tosun, brahim, Çemi gezek, Pertek ve Hozat Yöresi Ağzları (Yayımlanmamı Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazı 1996.
: Erten, Münir, *Diyarbakır Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara 1994.